

PROCES PRESTAVBY A PREMENY SUBJEKTÍVNEHO FAKTORA

PETER SMREK, SVŠT, Bratislava

V procese prestavby socialistickej spoločnosti výrazne vystupuje do popredia potreba vytvorenia takého typu spoločenského subjektu, ktorý by bol skutočne *činným* a stal sa reálnym nositeľom všetkých spoločenských aktivít v zhode so svojimi záujmami a potrebami. Možno povedať, že schopnosť *byť subjektom* spoločenských procesov je imanentnou schopnosťou človeka; v priebehu spoločenského vývoja však v dôsledku ekonomickej a sociálno-triednej polarizácie spoločnosti podlieha viacerým obmedzeniam. „Nie sme utopisti“, napísal svojho času V. I. Lenin, „vieme, že ktorýkoľvek nekvalifikovaný robotník a ktorákoľvek kuchárka nie sú teraz schopní dať sa do riadenia štátu“ (1, s. 399—400), pretože „okrem zákona je tu ešte kultúrna úroveň, ktorá sa nedá podriaďiť žiadnemu zákonu“ (2, s. 180). Preto pri analýze subjektívneho faktora treba zohľadňovať stupeň sociálno-politickej, morálnej a intelektuálnej zrelosti konkrétného spoločenského subjektu. Táto sa stáva rozhodujúcou najmä v tých etapách spoločenského vývoja, v ktorých sa objektívne formujú protikladné možnosti jeho orientácie, pričom realizovateľnosť každej z nich závisí vo veľkej miere od voľby subjektu.

V súvislosti s intenzifikáciou života socialistickej spoločnosti vzrastá význam aktívneho pôsobenia ľudí v spoločenských procesoch. Prirodzene, ani v socializme nemôže ísť o totálne homogénny rozvoj zbavený prvkov živelnosti. Pretože spoločnosť nie je zoskupením totožných individuí, nie je možné živelnosť (ako dialektický protiklad uvedomelosti) úplne odstrániť. Aktuálnou úlohou v tejto etape spoločenského rozvoja sa stáva posilnenie uvedomelého riadenia spoločenských procesov a vytvorenie takých mechanizmov aktivity ľudí, ktoré by umožnili realizáciu tých zákonitostí rozvoja socialistickej spoločnosti, ktoré sú jej prednosťami.

Pri analýze pojmu „subjektívny faktor“ vystupuje do popredia niekoľko aktuálnych úloh: 1. vznikla potreba prehodnotiť staré predstavy o mieste a úlohe rôznych spoločenských subjektov v rôznych etapách spoločenského rozvoja; 2. ľudia sa *stávajú* subjektmi historického procesu, preto treba presne zmapovať zákonitosti formovania a rozvoja tejto schopnosti v súvislosti s ľudskými potrebami; 3. aktualizuje sa potreba objasniť dialektiku vzájomného pôsobenia *faktorov a podmienok*. V literatúre sa v prevažnej miere môžeme stretnúť len so zjednodušujúcim tvrdením, že objektívne podmienky určujú subjektívny faktor. Napr. M. V. Demin píše: „Základný prístup k tejto otázke je obsiahnutý vo formuli: vo vzťahu objektívne podmienky a subjektívny faktor sú podmienky určujúce a faktor získava pri pôsobení objektívnych podmienok rozhodujúci význam“ (3, s. 72); 4. treba vysvetliť mechanizmus pôsobenia zákonov socialistickej spoločnosti a výber jeho alternatívnych variantov.

V doterajšej interpretácii subjektívneho faktora v spojení s objektívnymi podmienkami sa zdôrazňovala predovšetkým *objektívnosť* pôsobenia zákonov spoločenského rozvoja. Nerešpektovaním a nesprávnou interpretáciou subjekt-objektovej dialektiky však môže vzniknúť obraz dvoch akoby substanciálne nezávislých svetov (metafyzicky od seba odtrhnutých): vonkajšieho, materiál-

neho sveta a sveta subjektu. Nemožno však odhliadnuť od faktu, že práve v rovine spoločnosti sa objekt a subjekt neodlišujú ontologicky, svojou štruktúrou, ale len funkčne, že sú rôznymi formami prejavu toho istého spoločenského organizmu.

V súčasnej marxistickej literatúre sa pojmu „subjektívny faktor“ venuje veľká pozornosť; jeho interpretácia však nie je jednotná. Často sa stretávame so stotožnením a zámenou pojmov „subjektívny faktor“ a „ľudský faktor“. Aj keď sa pojem „ľudský faktor“ čoraz častejšie používa nielen ako filozofická kategória, ale aj v mnohých politických úvahách, nie je možné ho s pojmom „subjektívny faktor“ stotožňovať. Napr. T. I. Zaslavská označuje ľudský faktor nasledovne: „Je to súhrnný subjekt spoločenského života, ktorý má zložitú štruktúru. Inými slovami, je to systém vzájomne pôsobiacich tried, vrstiev a skupín, ktorých činnosť zabezpečuje progresívny rozvoj spoločnosti“ (4, s. 13.) B. T. Grigorjan vyslovuje názor, že „kľúčovou silou v tvorbe dejín je človek, presnejšie subjektívno-ľudský faktor sociálno-historického rozvoja, pôsobiaci v rozličných úrovniach, predstavovaní takými subjektmi dejín ako ľud, sociálna skupina, trieda, strana i jednotlivá ľudská osobnosť“ (5, s. 19, 20). E. A. Lukiančuk vo svojej monografii *Ľudský faktor — objekt sociálnej politiky* poukazuje na to, že pojem ľudský faktor sa často stotožňuje s pojmom subjektívny faktor, ktorý odhaľuje mechanizmus pôsobenia mäs, tried, strán i jednotlivcov na zmenu a rozvoj objektívnych spoločenských podmienok. Aj v prípade, ktorý uznáva, že pojem subjektívny faktor vyplňa iné poznávacie a metodologické funkcie ako pojem ľudský faktor, je podľa jeho názoru nedostatočne vymedzený obsah oboch pojmov a spôsob ich vplyvu na spoločnosť. Sám hľadá východisko k riešeniu daného problému v Marxovom chápaní subjektu spoločenskej výroby, zdôrazňujúcim úlohu konkrétneho človeka, úlohu individuí v ich vzájomných vzťahoch, ktoré nielen vytvárajú, ale aj nanovo reprodukujú. Podľa názoru F. B. Sadykova: „...subjektívny faktor dejín je odvodený od pojmu subjekt dejín a ľudský faktor od pojmu človek. Ľudský faktor vystupuje ako komponent subjektívneho faktora, ako jedna z jeho častí“ (7, s. 42).

Aj keď väčšina autorov stotožňuje pojem „subjektívny faktor“ s činnosťou spoločenského subjektu, občas sa môžeme stretnúť s posunom tohto pojmu len do oblasti vedomia. V tomto kontexte treba pripomenúť filozofický odkaz Marxa a Engelsa, ktorí v práci *Svätá rodina* uvádzajú: „Idey samy nemôžu vôbec nič uskutočňovať. Na uskutočňovanie ideí sú potrební ľudia, ktorí vynaložia praktickú silu“ (8, s. 127).

Subjektívny faktor nemôže teda mať len duchovnú povahu, musí byť jednotou duchovného a jeho materiálneho nositeľa — subjektu sociálnej reality. Vzájomné pôsobenie subjektívneho a objektívneho faktora je proces, v ktorom spoločenský subjekt na báze jestvujúcich objektívnych podmienok realizuje svoju uvedomelú aktívnu činnosť. Subjekt nie je možné redukovať z marxistického hľadiska len na subjekt vedomia; zároveň je vždy aj subjektom *činnosti*, napriek tomu, že každá činnosť prechádza najskôr jeho vedomím. „Východiskovým špecifikom človeka, ľudskej existencie je to, že do celkovej determinácie bytia sa nezačleňuje vedomie samo osebe, ale človek ako tvor, uvedomujúci si svet, subjekt nielen vedomia, ale aj činu... Charakteristickou osobitosťou človeka je, 'determinovať cez vedomie', inými slovami, lom sveta a vlastnej činnosti cez vedomie“ (9, s. 462).

Subjektívny faktor je často chápaný nie v súvislosti so svojou párovou

kategóriou objektívny faktor, ale s kategóriou objektívne podmienky, hoci pojem *podmienky* slúži na vyjadrenie objektívnej podmienenosti činnosti ľudí a pojem *faktor* vyjadruje mechanizmus pôsobenia zákonov rozvoja spoločenských procesov. Napr. V. G. Nesterov kladie dôraz na dialektiku subjektívneho faktora a objektívnych podmienok ako na dialektiku aktívnych a pasívnych momentov činnosti [porovnaj 10, s. 44].

Podľa nášho názoru historické podmienky nie sú len pasívnym momentom činnosti. Na to poukazovali už Marx a Engels vo svojej práci *Nemecká ideológia*, kde analyzovali postavenie indivíduí v kapitalistickom spoločenskom systéme. Zdôrazňovali, že rozličné podmienky, ktoré sa s rozvojom výroby najskôr javia ako podmienky sebauplatnenia indivíduí, menia sa neskôr na ich putá, osamostatňujú sa a odcudzujú sa im [porovnaj 11, s. 264].

Neobstojí ani vymedzenie subjektívneho faktora len v rámci uvedomelosti spoločenského subjektu. Napr. V. I. Pripisnov je toho názoru, že „subjektívny faktor jestvuje len tam, kde sa vedomie premenilo na relatívne samostatnú silu“ [12, s. 41]. Dejiny spoločnosti sú však dôkazom toho, že úroveň uvedomelosti bola na rôznych stupňoch historického vývinu rôzna. V antagonistickej spoločensko-ekonomickej formácii sú ľudia rozdelení súkromnovlastníckymi vzťahmi a koordinácia ich činnosti je obtiažna, to však neznamená, že pôsobia neuvedomele; ich činnosť je zameraná na dosiahnutie konkrétnych cieľov. Problém však nie je v tom, že by ľudia v triedne-antagonistickej spoločnosti vôbec nepoznali zákony jej rozvoja, ale v tom, že tieto zákony nemôžu byť využité v prospech všetkých členov spoločnosti.

Subjektívny faktor sa prejavuje viacerými formami činností:

1. *Materiálna činnosť* tvorí základný typ pôsobenia spoločenských subjektov. Je to sféra najtesnejšej spätosti jednotlivca a spoločnosti, objektívneho a subjektívneho.

2. *Sociálno-politická činnosť* je druhou významnou formou prejavu subjektívneho faktora. Prostredníctvom politickej účasti a angažovanosti sa jednotlivec môže podieľať na riadení spoločenských procesov. Podmienkou tejto činnosti nie je len rámec jestvujúcich spoločenských inštitúcií, ale okrem iného aj dosiahnutá úroveň ideovej vyspelosti jednotlivca. Účasťou na politickom živote socialistickej spoločnosti sa postupne kryštalizujú a integrujú spoločenské záujmy do novej záujmovej plurality. Keď zdôrazňujeme úlohu subjektívneho faktora, máme tým na mysli aktuálnu schopnosť jednotlivca či sociálnej skupiny vykonávať jednotlivé formy sociálnej činnosti v súlade materiálnej a intelektuálnej zložky. U kolektívneho subjektu kladieme dôraz na rast uvedomelosti a kolektívneho charakteru jeho činnosti. Základný problém aktivizácie subjektívneho faktora spočíva v *stupňovaní adekvátnosti a kompetentnosti* praktickej aktivity konkrétnych spoločenských subjektov, rast ich osobnej zodpovednosti za riadenie spoločenských procesov.

3. *Činnosť vytvárajúca hodnoty duchovnej povahy* je vnútorne spätá s priamou výrobnou činnosťou. Čím vyšší je stupeň rozvoja výrobných síl, tým viac priestoru sa vytvára pre intelektuálnu činnosť. Rozlíšenie činnosti na materiálnu a duchovnú je *relatívne*, pretože „ľudská činnosť sa pohybuje a vyvíja v pulzujúcich reprodukčných cykloch, v ktorých si materiálna a duchovná činnosť ustavične vymieňajú miesto; materiálna činnosť sa sprostredkúva duchovnou a duchovná materiálnou“ [15, s. 549]. Táto vnútorná súvislosť sa prejavuje aj v sociálno-triednej polarizácii spoločnosti. „Pokiaľ teda čin-

nosť nie je rozdelená dobrovoľne, ale živelne, vlastný čin človeka sa stáva pre neho cudzou, proti nemu stojacou mocou, ktorá ho ujarmuje, miesto toho, aby on ovládol ju“ (11, s. 234).

V procese historického vývoja sa subjektívny faktor spoločenských procesov mení; vzájomný pomer jednotlivých typov činnosti je odrazom dosiahnutého stupňa rozvoja výrobných síl, ako aj sociálno-triednej diferenciácie spoločnosti. Pretože „úlohu subjektívneho faktora plní každá činnosť, sociálne zameraná na reguláciu (formovanie, upevnenie, čiastočnú alebo úplnú zmenu) spoločenských vzťahov“, (14, s. 141), sociálna činnosť nemusí vždy adekvátne odrážať zákonitosť dejinného vývinu a pôsobiť v súlade s ním. Tým skôr to platí pre spoločnosť triedne-antagonistickú, kde dochádza k nezmieriteľnej polarizácii sociálnych subjektov, a teda aj ich aktivita nesie protirečivý charakter. „Tam, kde nie je všetka činnosť jednotlivcov a sociálnych skupín plánovite a cieľavedome zladovaná, integrovaná, dochádza nevyhnutne k rozpadu kolektívneho subjektu“ (16, s. 136). Preto treba rozlišovať subjekt spoločenského progresu, schopný združiť všetky sociálne skupiny a triedy k činnosti, vedome podriadenej objektívnym spoločenským zákonom, od regresne činného subjektu.

Nemožno súhlasiť s tvrdením, že „zrelosť subjektívneho faktora vzrastá v tej miere, v akej si sociálne subjekty si osvojujú teoretické vedomie“ (11, s. 31). Toto určenie zostáva len v gnozeologickej rovine, abstrahuje od praktického použitia nadobudnutých skúseností. Vedomosti samy osebe ešte neprospievajú k zvýšenej aktivite subjektu. Problém ovládania zákonov spoločnosti sa mení z „gnozeologického problému poznania nevyhnutností na skutočne historický problém, problém praktickej aktivity triedy a triedneho boja“ (18, s. 228). Nahradenie jednej formy sociálnej reality inou môže prebehnúť za predpokladu, že historická aktivita spoločenského subjektu je „po prvé správne orientovaná, t.j. že jej objektom sú práve tie formy spoločenských vzťahov, ktoré sa už dostali do konfliktu s novými výrobnými silami, a po druhé, že sama činnosť sa opiera o správne, skutočnosti adekvátne poznanie“ (18, s. 230).

Doterajšie východiská teórie a praxe politického systému socializmu podceňovali úlohu individuálnych a skupinových záujmov pri rozvoji sociálno-politickej aktivity ľudí. Spoločenské záujmy nemôžu byť len súhrnom — sú syntézou individuálnych a skupinových záujmov a ich stretanie (vyplývajúce z ekonomickej činnosti a sociálneho postavenia) nemôže vylúčiť ani konflikty. V súčasnosti sa umocňuje význam politiky, politickej činnosti, pretože je aktuálnou potreba vytvorenia takého *politického prostredia*, ktoré by umožnilo odhaľovanie *povahy* týchto konfliktov, umožnilo ich riešenie z hľadiska celospoločenských záujmov a zabránilo ich neúnosnému vyostrovaniu. V tomto období sa stáva významným hľadanie spoločných východísk, ktoré by namiesto diferenciácie politických subjektov a vylučovania niektorých skupinových záujmov z existujúceho spoločensko-politického systému [umožnilo ich integráciu v jeho *rámci*]. V súčasnom období možno napríklad pozorovať dynamicky sa rozvíjajúcu aktivizáciu rôznych skupinových hnutí (mierové, mládežnícke, náboženské, atď.). Dochádza teda k formovaniu relatívne *nových* spoločenských subjektov. Napriek tomu, že v súvislosti s prestavbou hospodárskeho mechanizmu socialistickej spoločnosti vystupuje do popredia najmä ekonomický aspekt aktivizácie subjektu, filozofická interpretácia sociálnych pohybov

musí byť vyjadrením celej škály aktivít sociálnych subjektov i dynamiky ich rozvoja v jednotlivých štádiách vývinu socialistickej spoločnosti.

Ak zdôrazňujeme požiadavku vysokého stupňa zainteresovanosti subjektu na samostatnej realizácii jeho spoločenskej činnosti, chceme tým poukázať na to, že procesy „individualizácie“ spoločnosti a „socializácie“ jednotlivca samy osebe do určitej miery (v konfliktnom vzťahu) sa harmonizujú najmä aktivizáciou subjektívneho faktora.

Pojmom *sociálna aktivita* chceme vyjadriť premietanie sa každej ľudskej činnosti do systému spoločenských vzťahov, ako i to, že sa realizuje len v jeho rámci. V literatúre sa stretávame s rôznou interpretáciou tohto pojmu, niekedy sa zdôrazňuje *tvorivosť* vo vzťahu sociálneho subjektu k spoločenskej skutočnosti a sociálna aktivita vystupuje ako ľudská činnosť vôbec, inokedy sa zasa sociálna aktivita traktuje najmä vo svojej sociálno-politickej dimenzii. Napr. E. A. Lukiančuk odlišuje dokonca *sociálnu aktivitu* od *sociálnej činnosti*, pričom za aktivitu považuje schopnosť, pripravenosť subjektu k činnému vzťahu k okolitému svetu, ktorá nachádza svoj výraz v konkrétnej sociálnej činnosti [pozri 6, s. 125]. Prevažne sa však všetky interpretácie zhodujú v tom, že sociálnu aktivitu treba považovať za prejav podstaty ľudskej osobnosti, za „uvedomelý, činný vzťah ku spoločenskej realite, ... za takú cieľavedomú a pretrvávajúcu činnosť, ktorá napomáha pozitívnu premenu objektívnej skutočnosti v smere ďalšieho spoločenského pokroku“ (13, s. 52).

Napriek tomu, že takáto formulácia problému reflektuje aktivitu už „socializovaného individua“, teda rešpektujúceho potreby progresívneho rozvoja spoločnosti, myslíme si, že konkrétny spoločenský jav nemožno viazať ako aktivitu a priori s tendenciou progresu. Atribúty progresu či regresu získava len od charakteru konkrétneho sociálneho subjektu. Preto sa napr. v triedne polarizovanej spoločnosti stretáva sociálna činnosť, orientovaná na obranu a rozvoj jestvujúceho spoločenského poriadku s činnosťou, zameranou na jeho zmenu v smere progresívnych spoločenských zákonitostí. Táto skutočnosť nachádza aj svoj výraz v snahách buržoáznych teoretikov pripisovať sociálnej aktivite len *deštruktívny* charakter, a teda pokladať sociálnu aktivitu za nežiadúcu. Prítomnosť a rozvoj sociálno-politickej aktivity v socialistickej spoločnosti označujú za výsledok slabosti a nestability spoločenského systému, pretože dôkazom racionálnosti spoločenského systému a všeobecnej spokojnosti s ním môže byť iba absencia sociálno-politickej aktivity más. Chceli by sme v tejto súvislosti pripomenúť výstižnú myšlienku, že keby sa „z činnosti človeka za socializmu vytratili politické aktivity, znamenalo by to vo svojich dôsledkoch okrem iného postupné prevládnutie ideí konzumnej a spotrebnej spoločnosti, uvoľnenie priestoru pre mocenské pôsobenie elitnej menšiny, ktorá by na seba sústredila všetky ‚povinnosti‘ i ‚práva‘, vyplývajúce z organizátorskej a riadiacej činnosti v spoločnosti a odklon od realizácie záujmov robotníckej triedy“ (19, s. 171).

Preto je vhodnejšie vyjadriť pojmom sociálnej aktivity reálne dosiahnutý stupeň účasti sociálnych subjektov — jednotlivcov, sociálnych skupín i tried — na ekonomickom, politickom a duchovnom živote spoločnosti. Z tohto zorného uhla možno potom zachytiť posun v procese historického vývinu spoločnosti — od nezúčastneného, sociálno-politicky nerozvinutého človeka až k uvedomelému sociálno-politickému subjektu, aktívne konajúcemu v zhode so svojimi potrebami a potrebami spoločnosti.

Socializmus stimuluje tendencie k politizácii, k výraznému funkčnému podielu politického aspektu v činnosti jednotlivca, kolektívu i celej spoločnosti. Formy i kvalitu politickej aktivity určujú predovšetkým politické postoje a politické správanie, ktorých nositeľom je konkrétny subjekt so svojimi znalosťami a presvedčením. Sociálno-politická aktivita však nie je len jednoduchý akt činnosti v politickej sfére, vyjadruje konkrétnu triednu, štátnu či stranícku pozíciu sociálno-politického subjektu spojenú s hodnotením javov spoločenského života. Musí sa stať samostatnou, zodpovednou a cieľavedomou činnosťou formovania a zdokonaľovania celého spektra spoločenských vzťahov.

V podmienkach súčasného rozvoja socialistickej spoločnosti vystupuje sociálno-politická aktivita v niektorých nových rozmeroch:

1. Nová štruktúra politických potrieb človeka stimuluje aj jeho politické konanie. V etape prestavby všetkých sfér života socialistickej spoločnosti sa stáva aktuálnou potreba rozvinutia politického života, zdokonalenie reálnej účasti pracujúcich mas na spoločensko-politickej moci. Odstránenie anonymity spoločensko-politickej moci, čo vedie k rastu osobnej zodpovednosti občanov za svoju účasť v politických procesoch. Tieto myšlienky nachádzame už v Periklovej reči k Aténčanom, kde zdôrazňoval neužitočnosť politickej pasivity ľudí a potrebu vyjadrenia rôznych stanovísk ešte pred prikočením k činu.

Ak považujeme subjektívny faktor za súhrn sociálno-politických aktivít sociálnych subjektov, musíme si uvedomiť, že ide o *rovnocenné* subjekty sociálnych vzťahov. Proces rozvoja politického života socialistickej spoločnosti musí opustiť direktívnu formu a priznať oponentovi (ktorý je v administratívnom systéme riadenia v podstate nežiadúci) miesto zákonitého účastníka politického života. Je potrebná premena „etatického“ vedomia, prikazujúceho vzdanie sa osobných záujmov v prospech štátu a anonymné rozplynutie sa individua v celku, na aktívny kritický vzťah k sociálno-politickej činnosti a možnosti samostatného rozhodovania.

2. Vzťah jednotlivých individuí i sociálnych skupín k štátu a ďalším politickým inštitúciám socialistickej spoločnosti sa formuje na báze kolektivismu. Ideál slobodného človeka v slobodnej spoločnosti sa musí realizovať prostredníctvom demokratizácie spoločenských vzťahov, t. j. rozvojom ústavného pluralizmu názorov, stanovísk a činov, racionálnym spájaním individuálnych, skupinových a celospoločenských záujmov. Pluralizmus v tejto súvislosti vystupuje ako „inštitucionálne vyjadrenie sociálnej a z nej vyrastajúcej záujmovej diferenciacie spoločnosti“ (23, s. 81). Pre efektívnu kolektivistickú formu činnosti je nevyhnutný rozvoj autonómnych schopností osobnosti, ako i jestvujúcich sociálnych inštitúcií. Preto sa sociálno-politická aktivita nemôže rozvíjať v smere pohltienia autonómie osobnosti. Len slobodný rozvoj každého môže byť podmienkou slobodného rozvoja všetkých. Stále aktuálnou však zostáva Gramsciho otázka: „Ako sa podarí každému jednotlivcovi vteľiť sa do kolektívneho človeka a aké bude výchovné ovplyvňovanie jednotlivcov tak, aby sa dosiahol ich súhlas a spolupráca a aby sa nevyhnutnosť a donútenie premenili na „slobodu“? (21, s. 340).

3. Dôležitou podmienkou zmeny materiálnych potrieb a záujmov na ideové motívy sociálno-politickej činnosti je premena politického vedomia, podceňujúceho autonómnosť individua. Nové vedomie však nie je možné „sformovať intenzívnou a cieľavedomou, ideovovýchovnou prácou“. Môže uvidieť svetlo sveta len ako produkt prírodno-historického procesu. V úvahách viacerých

sovietskych teoretikov sa odhaľujú škodlivé dôsledky idey „formovanie nového človeka“. Napr. podľa N. Mojsejeva „sama idea ‚formovania‘ je v podstate popieraním subjektivity človeka: predpokladá, že človek svojimi vlastnosťami niekoho neuspokojuje, toho, kto vie, akým by človek mal byť. Za manipulatívnym prístupom sa skrýva neviera v uvedomelosť človeka a v jeho schopnosť slobodného rozhodovania“ [22, s. 14].

Aktuálnosť skúmania problému sociálno-politickej aktivity vyplýva z potreby hľadania vnútorných zdrojov jej rozvoja. Treba predovšetkým riešiť problém, „akým spôsobom možno ovplyvňovať vnútorný, subjektívny svet individua, ktorý síce reálne existuje, ale je nielen relatívne autonómny, ale v podstate aj nepreniknuteľný z pozície druhého či druhých“ [23, s. 19]. V tomto kontexte sa ukazuje, že rozvoj sociálno-politickej aktivity nemožno chápať len ako výsledok pôsobenia objektívnych spoločenských zákonitostí, kde by reálne subjekty historického procesu vystupovali len ako „obsluhujúci personál“. Objektívne podmienky sa môžu realizovať len cez subjektivitu osobnosti. Napr. Z. M. Kakabadze upozorňuje, že celú svojráznosť ľudského bytia nemôžeme vyvodzovať výlučne zo spoločenských vzťahov, ale musíme prihliadať na relatívnu samostatnosť osobnostného bytia a jeho vplyvov na spoločenské vzťahy [pozri 24, s. 226]. Ak prijmeme tento argument, potom musíme v rozvoji sociálno-politickej aktivity vidieť aj moment vnútorného osvojenia si spoločenských vzťahov, pričom toto osvojenie a pretavenie neopakovateľnosti sociálneho subjektu do týchto vzťahov sa stáva jej súčasťou. Ako výstižne zdôraznil M. Gorbačov, súčasný človek „odmieta situáciu, keď sa nezaujímajú o jeho názor či postoj, keď v ňom vidia iba pracovnú silu a necenia si ho ako človeka a občana... Najprv treba však utvoriť ovzdušie priaznivé pre prestavbu a docieľiť, aby človek bol sociálne aktívny a zodpovedný“ [28, s. 100—101].

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Udržia boľševici štátnu moc? Zobraňé spisy. Zv. 34, Bratislava 1986.
2. LENIN, V. I.: VIII. zjazd KS/b/R. Zobraňé spisy. Zv. 38, Bratislava 1987.
3. DEMIN, M. V.: Analiz poňatij objektivnoje i subjektivnoje i ich vzaimosvaz. In: Vestnik Moskovskogo universiteta, serija filosofia 1986, č. 4.
4. ZASLAVSKAJA, T. I.: Teoretičeskaja aktivnosť mass-rezervy rosta. In: EKO 1986, č. 3.
5. GRIGORIAN, B. T.: Problemy mira i socialnogo progressa v sovremennoj filosofii. Moskva 1983.
6. LUKIANČUK, E. A.: Čelovečeskij faktor — objekt socialnoj politiky. Moskva 1988.
7. SADYKOV, F. B.: Čelovečeskij faktor, suščnosť i puti aktivizacii. In: Naučnyj kommunizizm 1987, č. 12.
8. ENGELS, F. — MARX, K.: Svätá rodina. Vybrané spisy. Zv. 1. Bratislava 1977.
9. RUBINŠTEJN, S. L.: Problémy všeobecnej psychológie. Bratislava 1978.
10. NESTEROV, V. G.: O kačestvennom izmenenii roli subjektivnogo faktora v kommunističeskom strojitel'stve. Moskva 1978.
11. ENGELS, F. — MARX, K.: Nemecká ideológia. Vybrané spisy. Zv. 1. Bratislava 1977.
12. PRIPISNOV, V. I.: Problema subjektivnogo faktora v istoričeskom materializme. Dušanbe 1986.
13. HOLUBOVÁ, M.: Človek a jeho činná podstata. In: Hajko, D. a kol.: Človek v socialistickej spoločnosti. Bratislava 1983.

14. MAJN, N. E.: Subjektivnyj faktor; k probleme opredelenija. In: *Filosofskie nauki* 1986, č. 2.
15. ČERNÍK, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky. Bratislava 1986.
16. MUNZLINGER, Z.: Filosofická východiská teorie spoločenskej praxe. Praha 1986.
17. BAČEŠKINA, T. T.: Nekotoryje osobennosti vzaimodejstvija bazisa i nadstrojki. In: *Vestnik Moskovskogo universiteta, serija filosofija* 1987, č. 4.
18. ASMUS, V. F.: Marx a buržoázny historizmus. Bratislava 1973.
19. ŠOLCOVÁ, M.: Socialistický spôsob života a jeho formování v rodině. Praha 1979.
20. KULAŠÍK, P. — BARÁNY, E.: Prestavba a reforma politického systému. In: *Nová Mysl* 1989, č. 3.
21. GRAMSCI, A.: Spoločnosť, politika, filozofia. Bratislava 1988.
22. Komplexní studium člověka. In: *Společenské vědy v SSSR* 1989, č. 1.
23. SMREKOVÁ, D.: Marxizmus a existencializmus k problému ľudskej subjektivity. In: *Filozofia* 1989, č. 1.
24. KAKABADZE, Z. M.: Problema čelovečeskogo bytija. Tbilisi 1985.
25. GORBAČOV, M. S.: Prestavba a nové myslenie pre našu krajinu a pre celý svet Bratislava 1987.